

Національні меншини в Україні

В.М. Селегенєв

ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА УКРАЇНСЬКИХ ПОСТУПОВЦІВ

Стаття присвячена підходам Товариства українських поступовців до розв'язання єврейського питання. Особливу увагу приділено дискусії з цієї проблеми на сторінках газети «Рада» у 1908-1909 роках.

***Ключові слова:** дискусія, єврейське питання, інтелігенція, Товариство українських поступовців.*

Проблема співіснування українців та євреїв на теренах України має тривалу історію. Певної гостроти це питання набирала в переламні роки української історії. Неоднозначно оцінюються істориками українсько-єврейські взаємини періоду Української національної революції XVII сторіччя і Коліївщини; гіркою сторінкою спільної історії залишаються єврейські погроми під час революції 1905-1907 років й Української національно-демократичної революції 1917-1920 років, на жаль, в сучасній Україні також не поодинокі антисемітські виступи, що лунають на шпальтах деяких газет та у виступах політиків.

Метою цієї статті є висвітлення основних точок зору на розв'язання єврейського питання учасниками українського національно-демократичного руху, що входили до Товариства українських поступовців (ТУП).

Завданнями статті є:

- проаналізувати дискусію, що розгорнулася на шпальтах газети «Рада» у 1908-1909 років;
- з'ясувати ставлення членів ТУП до «справи Бейліса».

Історія українсько-єврейських відносин була предметом дослідження багатьох учених, серед яких слід виділити Я. Дашкевича [1], Є. Наконечного [2], Я. Хонігсмана, А. Наймана [3], В. Жаботинського [4], С. Єфремова [5], С. Кальяна [6], Ю. Гессена [7]. Питанню єврейського населення Лівобережної України у другій половині XIX — на початку XX століття присвячена дисертація А. Морозової [8], а єврейське населення Південно-Східної України періоду 1861-1917 років досліджував В. Гончаров [9]. Слід зазначити, що у червні 1991 року у місті Київ відбулася Міжнародна наукова конференція «Проблеми українсько-єврейських відносин», на якій були накреслені шляхи спільного розв'язання питання взаємовідносин двох народів.

Особливої гостроти питання порозуміння українського та єврейського народів набуло після встановлення третьочервневої реакції у Російській імперії. Фактична поразка революції 1905-1907 років призвела до того, що як єврейський, так і український національні рухи були визнані «инородческими» і були піддані репресіям з боку царату. Однією із форм існування українського національно-демократичного руху в цей період виступає ТУП.

Досить жвава дискусія навколо єврейського питання та ставлення до цієї проблеми української інтелігенції розгорнулася протягом 1908-1909 років на сторінках газети «Рада» — друкованого органу Товариства українських поступовців. У цьому диспуті найяскравіше було виявлено погляди членів

ТУП на єврейську проблему та запропоновані шляхи її розв'язання. Фактично вже через декілька днів після створення ТУП у газеті «Рада» з'являється стаття за назвою «Українство та єврейська справа», в якій автор наголошує на тому, що «зігнані силоміць, штучними способами в призначені місця, без права покинути їх та шукати, де б їм краще жилося, євреї не тільки самі задихаються в своїй «незамкнутій» тюрмі, але й сусідам своїм завдають чимало всякого клопоту...» [10].

Усю провину за тяжке становище єврейського населення автор покладає на царський уряд, оскільки справжніми колонізаторами євреїв в Україні були російські адміністратори. Саме російській уряд заборонив євреям вільно вибирати місце проживання в межах імперії, створивши їм так звану «смугу осілості», яка розташовувалась, зокрема, на території України. Автор зазначає, що обмеження євреїв не лише «їм самим допікає до живих печінок, але й темною плямою лежить, хоч і зовсім безневинно, й на нашому народі, територію якого повернуто на новітнє гетто...». Проте «смуга осілості» стосується не тільки самих міських євреїв, а захоплює всю людність у своїх межах, відбивається й на українському населенні, провокуючи постійні суперечності між обома народами. Автор наголошує, що такий стан справ існує «без нашої вини», оскільки не український народ створив цю межу. Таким чином, на думку автора, «перший ступінь у єврейському питанні, що лежить в інтересах і тих народів, серед яких євреї силоміць живуть», — це скасування «смуги осілості» [10].

Але серед деяких представників тогочасної української інтелігенції існувала думка про доцільність чи навіть необхідність існування такого інституту Російської імперії, як «смуга осілості» для євреїв. Такі думки наводить у згаданій статті «Українство та єврейська справа» автор і доводить їх безглуздість у першу чергу саме для українців таким чином: «якщо дане лихо розпустити на широкі простори, то воно втратить свою лиходійну силу, розчиниться в масі й поверне на якусь продуктивну потребу». У висновку автор закликає українських інтелігентів, котрі свідомо ставляться до рідного краю, «твердо зятимити цю немудру істину, пам'ятаючи, що скасування «межі осілості» не тільки єврейська, а і їх власна справа...» [10].

Таким чином, з перших днів заснування ТУП у його виданні було проголошено ставлення лідерів Товариства до єврейського питання та запропоновані основні шляхи його розв'язання з користю для обох сторін — українського і єврейського народів. Водночас вищезрозглянута стаття викликала дискусію з єврейської проблеми на шпальтах газети «Рада». Вже через кілька днів з'являється відповідь на цю статтю під назвою «До українсько-єврейських відносин». На думку автора цієї статті, основним недоліком попередньої публікації було трактування більшості української інтелігенції як такої, що уявляє єврейську інтелігенцію «якоюсь суцільною масою, без жодного поділу на групи». Згідно з такою точкою зору, євреї вважають носіями якогось особливого, специфічного єврейського національного духу. Такий підхід не відповідає дійсності й шкодить у першу чергу самим українцям.

Автор закликає українців застосовувати диференційований підхід у питанні національної політики щодо євреїв. Його суть полягає, з одного боку, в підтримці євреїв як поневоленої національності. «Але постільки який-небудь клас, яка-небудь група єврейства або ціле єврейство вкупі виступатимуть, як сила ворожа для українства і для українського національного руху, ми повинні боротися проти них», — зазначає автор статті [11]. Найголовнішою зброєю для розв'язання суперечностей, які

існують в українсько-єврейських відносинах, на думку автора, є національна свідомість, зміцнення національної, економічної та культурної організованості [11].

Згодом до диспуту приєднався і Дмитро Дорошенко, опублікувавши у вересні 1908 року в газеті «Рада» статтю за назвою «Євреї на Україні». Автор констатує той факт, що, як національна меншість, євреї скрізь підпадають під вплив сильнішого державного й культурного елементу. І хоча євреї прагнуть якнайшвидше асимілюватися з населенням, серед якого вони проживають, вони воліють визнавати себе представниками титульної або найвпливовішої нації. Саме такі приклади наводить Д. Дорошенко: «зараз ми бачимо, що в Галичині євреї стають поляками, на Білорусії та Україні — росіянами». Однак автор зауважує, що для євреїв, які проживають на території України було б цілком натурально линути до українства. Але для того, щоб зацікавити євреїв ідентифікувати себе як українців, український національний рух повинен мати вплив у суспільстві. Дорошенко підкреслює, що доки українці самі не зміцнять свої сили, не здобудуть впливу, доти євреї підлягатимуть російському впливові [12].

Не оминає автор і такого болючого питання, як єврейські погроми. Так, на думку Дорошенка, стихійні вирази народного обурення проти єврейства у формі погромів значною мірою, є наслідком відчуженості єврейства від місцевого люду, його намагання відмежуватися від українського демосу. Водночас, уважає автор, український та єврейський національні рухи мають певні спільні риси, а найлегше порозумітися українці можуть з новою течією серед єврейства — національною, котра виступає проти асиміляторства [12].

Дискусію в газеті продовжив Сергій Єфремов з великим матеріалом за назвою «Драгоманов і єврейська справа». Слід зауважити, що М. Драгоманов користувався значним авторитетом серед української інтелігенції, а його твори мали великий вплив на учасників українського національного руху. Тому й С. Єфремов цілком слушно для обґрунтування власної точки зору на українсько-єврейські відносини використав підхід М. Драгоманова. С. Єфремов констатував, що фундаментальній праці з єврейського питання у Драгоманова немає. Єдиним твором, присвяченим саме цій проблемі, є невеличка стаття за назвою «Євреї і поляки в Південно-Західному краї». Проте Єфремов наголошує на тому, що єврейська справа для Драгоманова не стояла ізольовано, або не була тільки єврейською, але великою мірою справою тих народів, насамперед українського, серед яких і в тісному зв'язку з якими живуть євреї. Автор наголошує на тому, що євреї живуть у найтіснішому зв'язку з українським народом — це навіть не сусіди, як здебільшого серед інших народів, а одна із складових частин людності на самій же таки українській землі [13].

Важливим завданням для С. Єфремова було розкрити розуміння М. Драгомановим єврейського питання в Україні. У викладі С. Єфремова суть цього питання за Драгомановим зводилася до наступних тез:

- а) євреї в Україні здебільшого елемент, що не створює вартості, бо належить до категорії крамарів;
- б) крамарів цих занадто багато, і через те вони занадто дорого коштують трудовим класам;
- в) євреї-крамарі зв'язані ще в солідарну корпорацію і через це їм легше боротися із сторонньою конкуренцією;
- г) серед самої єврейської громади є експлуататори та експлуатовані, й форми експлуатації тут важчі через застарілу релігійну цивілізацію.

Драгоманов підкреслював, що неоднотайна із соціального погляду маса єврейства з юридичних, релігійних і національних причин у певних випадках мусить виступати перед чужинцями одностайно, наперекір насущним інтересам того або іншого соціального елемента з-поміж його [13].

У свою чергу С. Єфремов не відмежовувався від того, що М. Драгоманов підкреслював негативну роль в Україні певної частини євреїв, але він пояснив її не якимись перманентними рисами єврейства, а тільки обставинами їхнього життя. С. Єфремов наголосив на тому, що Драгоманов осуджував всілякі розмови про ті, чи інші расові прикмети цілого єврейства. На погляд С. Єфремова таке ставлення до єврейського питання з боку Драгоманова було наслідком не якихось особливих симпатій до єврейства, а тільки частиною більш широкого плану, про який не раз висловлювався і який детально розроблявся останнім — про організацію федерально-соціалістичної пропаганди всіма мовами в Східній Європі [14].

Особливо чітко, на думку С. Єфремова, ставлення Драгоманова до єврейського питання виявилось під час єврейських погромів, що мали місце протягом 1881-1882 років. Єфремов наголошує, що саме в негативному ставленні Драгоманова до єврейських погромів найчіткіше проявилася вся різниця в його поглядах та поглядах російських соціалістів [15].

За словами С. Єфремова, з плином часу єврейське питання для українського національного руху не втратило актуальності. Саме ставленням до цього питання — питання такого великого значення — можна взагалі визначати напрям тієї та іншої громадсько-політичної групи. Так, Єфремов говорить про три головних напрями серед громадянства, що різняться підходами до єврейського питання. Один з них має виразне антисемітське забарвлення. Другий стоїть на ґрунті українського націоналізму і, не поділяючи всіх крайностей попереднього, виставляє натомість політику «здорового, розумного, національного еґоїзму». Нарешті, третій напрям стоїть на інших позиціях, пробує поставити єврейське питання і розв'язати його на основі загальнолюдських принципів [16].

Щодо першого напрямку, то Єфремов наголошує, що про антисемітизм в українстві дивно навіть говорити, оскільки він не відповідає демократичним підставам усього українського руху. С. Єфремов підкреслював — якщо виправдовувати репресивні заходи щодо євреїв, аргументуючи їх якимись особливими расовими прикметами останніх, то немає підстав виступати проти репресій щодо українців [16].

1909 року вийшла брошура С. Єфремова за назвою «Єврейська справа на Україні», одним із завдань якої було розв'язання піднятого ще М. Костомаровим такого болючого питання міжетнічних відносин, як уживання слова «жид». «До речі, скажу, — писав з цього приводу С. Єфремов, — що, не вбачаючи особисто ніякої образи в слові «жид», вважаю, проте, за нетактовність і некоректність уживати його, скоро, євреї мають його за образливе. Це все одно, якби хтось у серйозній розмові вперто йменував українців «хохлами», — можна думати, що проти цього протестували б і ті українці, які обстоюють «жид», наперекір самим заінтересованим людям» [5, с. 69]. Таким чином С. Єфремов намагався залучити до підтримки українського національного руху якомога ширші кола євреїв, котрі проживали на території України. В цьому питанні його погляди інколи розходились з думками інших представників ТУП.

Отже, як бачимо, у 1908 році дискусія з єврейського питання була чи не найгострішою з-поміж усіх інших тем, запропонованих читачам газети «Рада». Як справедливо відмітив у статті «Єврейське питання та українська

преса» її автор, «останнім часом єврейське питання зробилося справжнім casus'ом belli на сторінках української преси» [17].

Питанню антисемітизму була присвячена стаття за назвою «Українство та антисемітизм», опублікована у грудні 1908 року в газеті «Рада». Її автор із сумом визнав, що «безперечно, існують одиниці серед свідомого українства, які любов до своєї національності, поєднують з негативним ставленням до інших націй, особливо до єврейства». Розуміючи, що антисемітизм в першу чергу може зашкодити українському національно-демократичному рухові, автор статті підкреслює, що обов'язком української «популярної преси належить вяснити шкідливий вплив цієї ворожнечі та неможливість її сполучення з ідеєю поступового демократичного українства» [18].

Отже, ТУП відмежувався від антисемітських виступів та наголосив на своїй підтримці єврейського національного руху. Така підтримка поступовим українством єврейського руху зумовлювалася тим, що, на думку представників ТУП, «нам (тобто українцям. — *С.В.*) з ними доведеться, і, певно, в недалекій будучині доведеться рахуватися, як з рухом національної меншості на території України» [18].

Певним лакмусовим папірцем для українського суспільства у відношенні до єврейського питання стала відома «справа Бейліса». Основним завданням цього гучного судового процесу було добитись визнання винним у вбивстві гімназиста А. Ющинського, вчиненого у березні 1911 року, єврея М. Бейліса. Одними з найактивніших учасників протестів проти фальсифікації слідства, та створення небезпечного приводу для провокації єврейських погромів виступили представники ТУП. Так, серед підписів провідних громадських і культурних діячів Російської імперії, котрі підтримали відкритий лист В. Короленка за назвою «К русскому обществу. По поводу кровавого навета на евреев», опублікованому 30 листопада 1911 року в газеті «Речь» стояли підписи М. Грушевського, М. Туган-Барановського й інших представників поступового українства. Активну участь у формуванні української громадської думки щодо судового процесу брав Сергій Єфремов [19].

Про необхідність позитивного розв'язання єврейського питання свідчить той факт, що у передвиборчій програмі, з якою Товариство українських поступовців йшло на вибори до четвертої Державної Думи, однією з вимог, яка повинна була поширитись на всю територію Російської імперії, була відміна утисків та обмежень за релігійною і національною ознакою й знищення «межі осілості» для євреїв, як інституту, що нічим не виправдовується і є вкрай принизливим для людської гідності [20].

Точка зору відносно розв'язання єврейського питання в Україні, що була представлена на сторінках газети «Рада», змусила відомого противника українського національного руху С. Щоголева заявити, що напрям «Ради» є помірковано соціал-демократичним та «юдофільським» [21].

Таким чином, розв'язання єврейського питання посідало не останнє місце в діяльності Товариства українських поступовців. Незважаючи на те, що більшість членів ТУП становили представники колишньої Української демократично-радикальної партії, одностайності у розв'язанні цієї проблеми серед представників українського ліберально-демократичного руху не існувало. Найяскравіше це проявилось під час дискусії 1908-1909 років, що тривала в газеті «Рада». Так, окремі члени Товариства пропонували боротися з тими проявами єврейського національного руху, які можуть зашкодити українському національному відродженню. Проте більшість поступовців цілком підтримували єврейський рух, наполягаючи на встановленні тісних зв'язків між обома національними рухами. До таких представників належав,

зокрема, С. Єфремов, який не лише закликав до порозуміння, а й до толерантного ставлення до євреїв. Вагомий внесок у справу порозуміння між українською та єврейською інтелігенцією було зроблено представниками ТУП під час «справи Бейліса».

Підтримка з боку єврейських організації дала б можливість розраховувати на позитивне розв'язання основних завдань, що постали перед українським демократичним рухом в часи третьочервневої реакції, а також забезпечити взаємовигідну співпрацю для розбудови майбутньої України.

Примітки

1. Дашкевич Я. Єврейсько-українські взаємини середини XVI — початку XX ст.: Періоди рівноваги / Я. Дашкевич // Слово і час. — 1992. — №9. — С. 65-71.
2. Наконечний Є. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями? / Євген Наконечний. — Львів: Б. в., 2001. — 400 с.
3. Хонигсман Я. Евреи Украины: Краткий очерк истории. Ч. I / Я. Хонигсман, А. Найман; [Ред. Ф. Горовский]. — К.: НМК ВО, 1993. — 176 с.
4. Жаботинський В. Вибрані твори з національного питання / Володимир Жаботинський. — К.: Республіканська асоціація українознавців, 1991. — 135 с.
5. Єфремов С. Єврейська справа на Україні / Сергій Єфремов. — К.: Б. в., 1909. — 74 с.
6. Кальян С. Єврейська громада України в політичному процесі другої половини XIX — початку XX століття [Електронний ресурс] / Сергій Кальян // Політичний менеджмент — 2008. — №7. — Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=89&c=22>.
7. Гессен Ю. История еврейского народа в России / Юрий Гессен — М.: Еврейский университет, 1993. — 486 с.
8. Морозова А.В. Єврейське населення Лівобережної України (друга половина XIX — початок XX ст.): автореф. дис.... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / А.В. Морозова: Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. — Харків, 2005. — 19 с.
9. Гончаров В.В. Єврейське населення Південно-Східної України. 1861-1917 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / В.В. Гончаров: Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2005. — 20 с.
10. Українство та єврейська справа // Рада. — К., 1908. — 12 сентября (25 вересня). — С. 3.
11. До українсько-єврейських відносин // Рада. — К., 1908. — 21 сентября (4 листопада). — С. 2.
12. Дорошенко Д. Євреї на Україні / Д. Дорошенко // Рада. — К., 1908. — 24 сентября (8 жовтня). — С. 3.
13. Єфремов С. Драгоманов і єврейська справа / Сергій Єфремов // Рада. — К., 1908. — 6 ноября (18 грудня). — С. 2-3.
14. Єфремов С. Драгоманов і єврейська справа / Сергій Єфремов // Рада. — К., 1908. — 7 ноября (19 грудня). — С. 2-3.
15. Єфремов С. Драгоманов і єврейська справа / Сергій Єфремов // Рада. — К., 1908. — 8 ноября (20 грудня). — С. 2-3.
16. Єфремов С. Драгоманов і єврейська справа / Сергій Єфремов // Рада. — К., 1908. — 12 ноября (24 грудня). — С. 2-3.
17. Єврейське питання та українська преса // Рада. — К., 1908. — 12 декабря (25 грудня). — С. 2-3.
18. Українство та антисемітизм // Рада. — К., 1908. — 24 декабря (6 січня). — С. 2.
19. Справа Бейліса та українська громадська думка (по материалам украинской периодической прессы 1912-1913 гг. / (Статті М. Грушевського, С. Єфремова, М. Новицького и др.) / Под ред. Ф. Левитаса, М. Рыбакова, И. Притулы. — К.: Наукова думка, 1993. — 125 с.
20. Українці на виборах // Рада. — К., 1912. — 9 мая (22 травня). — С. 2.
21. Пцоголев С. Южно-русский сепаратизм / С. Пцоголев // Киевлянин. — К., 1912. — 16 марта. — С. 4-5.

В.М. Селегев

Еврейский вопрос о деятельности Товарищества украинских прогрессистов

Статья посвящена подходам Товарищества украинских прогрессистов к решению еврейского вопроса. Особое внимание уделено дискуссии по этой проблеме на страницах газеты «Рада» в 1908–1909 годов.

Ключевые слова: *дискуссия, еврейский вопрос, интеллигенция, Товарищество украинских прогрессистов.*

V.M. Selegnev

European Question in the Activity of the Ukrainian Progressists Partnership

The paper is devoted to the approaches of Ukrainian Progressists Partnership to the solution of the Jewish question. The special attention is given to the discussion of this problem in the newspaper «Rada» in 1908 – 1909.

Keywords: *discussion, the Jewish question, intelligentsia, Ukrainian Progressists Partnership.*

Надійшла до редакції 3 вересня 2009 року

О.В. Вітринська

**АНТИРЕЛІГІЙНА АГІТАЦІЯ СЕРЕД ЄВРЕЙСЬКОЇ МОЛОДІ
У 1920-их — НА ПОЧАТКУ 1930-их РОКІВ В УКРАЇНІ**

Аналізується процес антирелігійної агітації серед єврейської молоді у 1920-их — 1930-их роках. Вивчаються питання підготовки кадрів пропагандистів, основні форми і методи агітації та механізм їх реалізації, реакція молоді на дії влади, результати заходів, спрямованих на знищення юдаїзму.

Ключові слова: *антирелігійна агітація, єврейська молодь, юдаїзм.*

Історія боротьби проти релігії й церкви в Україні в роки панування радянської влади є одним із пріоритетних напрямів сучасних досліджень. У цьому контексті важливою є проблема антирелігійної агітації як однієї з форм поширення атеїстичного світогляду.

Значну увагу сучасних істориків приділено розповсюдженню антирелігійних уявлень серед дітей і молоді із православних сімей. Найбільш значними є праці Г.В. Лаврик [1], А.М. Киридон [2] та В.О. Пашенка [3]. До питання проведення агітації серед греко-католиків та протестантів звертаються у своїх дисертаціях Н.С. Рубльова [4] та Р.А. Сітарчук [5].

Деякі аспекти агітації серед єврейського населення й молоді висвітлені у роботах із історії національної меншини радянського періоду таких авторів, як Е. Школьнікової [6], О.В. Козерода [7], Ф. Канделя [8], А.Я. Наймана [9] та В.В. Енгеля [10].

У дисертаційному дослідженні Л.О. Дудки докладно проаналізована роль Спілки воєвничих безвірників у антирелігійній пропаганді в Україні у міжвоєнні роки [11]. Л. Измайлова розглядає зміни, що відбулись унаслідок політики радянської влади в середині єврейських родин [12].

